

1918–1919 forradalma és a történelmi emlékezet

Hajdu Tiborral beszélget Csoma Lajos

„Ahol a munkástanácsoknak nincs beleszólásuk, az nem szocializmus.”

Hajdu Tibor (1930), a történelemtudomány doktora. 1949-től a Munkásmozgalmi Intézet, majd a Magyar Országos Levéltár és a Párt-történeti Intézet levéltárosa, illetve tudományos munkatársa. 1975 óta az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, majd tudományos tanácsadója. A Tanácsköztársaságról írott könyve¹ ma is alapmű, hiszen baloldali kritikai perspektívából vizsgálta meg egy „érzékeny” politikai témát egy olyan időszakban, amikor éppenséggel a hivatalos marxizmus–leninizmushoz „illett” – vagy sokszor kellett – alkalmazkodni. Hajdu Tibor pályája sok szempontból példázza azon baloldali történészek útját, akik a rendszerváltás után is megőrizték baloldali meggyőződésüket, és megmutatták, hogy lehet – vagy hogyan lehet – tudományt művelni még diktatúrában is. Az interjú a Tanácsköztársaság 100. évfordulója alkalmából elsősorban azt a kérdést járja körül, hogyan változott a forradalom megítélése a különböző korszakok historiográfiájában, és milyen emlékezetpolitikai küzdelmek alakították és alakítják egy baloldali hagyomány kontinuitását.²

*

Csoma Lajos

A Tanácsköztársaság története több szempontból is kényelmetlen volt Sztálin alatt, hiszen Kun Béla maga is áldozatul esett a tisztogatásoknak. Miért választotta mégis ezt a témát, és hogyan viszonyult ehhez az akkori hatalom?

Őszintén szólva, ez egy érdekes történet. Amikor elkezdtem foglalkozni a tanácsmozgalommal, akkor ez az időszak valóban nem volt központi téma, de éppen az akkori főnököm, Réti László javasolta,³ ami megmutatja, hogy akkor is lehetett olyasmivel foglalkozni, ami nem fért bele a hivatalos ideológiába.

Én levéltáros voltam egészen 1966-ig. Örültem, hogy bekerültem a levéltárba, nagyon szerettem a levéltári munkát, és mellette jártam esti egyetemre, de akkor, 21 éves koromban nem gondoltam arra, hogy nekiálljak könyvet írni. Réti üzent nekem – ahhoz nagy ember volt, hogy nekem szóljon, bár egy házban dolgoztunk –, hogy van egy érdekes téma ami őt érdekelné, de neki nincs ideje egy ilyen nehéz témát alaposan feldolgozni, nem lenne-e kedvem két-három íven írni valamit. Kértem egy hét gondolkodási időt, megnézegettem a forrásokat, amiket gyorsan meg lehetett nézni, és azt mondtam a közvetítő személynek, az osztályvezetőmnek, hogy nincs akadálya. Az egyetlen nehézség az, hogy az anyag szerteágazó, ezt nem lehet két-három íven, hanem egy kicsit nagyobb terjedelemben kell megírni, de különben vállalom. És valóban elkezdtem ezt csinálni 1951-ben,⁴ nagyon változatos időkben. Ez egy ilyen furcsa dolog volt, hogy egyrészt tisztelni kellett a Tanácsköztársaságot, másrészt mindenféle szemétséget írtak róla. Másfajta szemétséget, mint mondjuk mostanában, de mindenesetre szemétséget. Mármost ez a téma, a tanácsmozgalom azért annyiban jó volt, hogy itt nem kellett foglalkozni azzal, hogy Kun Béla mikor állt az imperialisták szolgálatába, vagy hogy a szociáldemokraták már a börtönben is áruelők voltak, mert ugye ez ment akkor, hanem a helyi tanácsokkal kellett foglalkozni. Azt mégsem kellett állítani, hogy például a szabadkai nemzeti tanács áruelő volt, még akkor is, ha esetleg tagja volt a szociáldemokrata pártnak, tehát ez azokban a nehéz időkben egy aránylag tűrhető téma volt ilyen szempontból, el lehetett kerülni azokat a kérdéseket, amelyekről kellemetlen lett volna írni. Nem mondom azt, hogy nekem akkor huszonéves koromban más volt a véleményem, hanem az volt a problémám, hogy nem tudtam, hogy mit higgyek el, mit ne higgyek el. Olyan témába természetesen nem szívesen vágtam volna bele, amiről nem voltam meggyőződve, hogy az a helyes, amit írni kell. Ezen dolgoztam munka mellett, úgyhogy nagyon gyorsan nem haladtam. '56-ra előállítottam egy kéziratot, ami szerencsére a forradalom miatt nem jelent meg, mert az még túlságosan alkalmaz-

kodó volt.⁵ Aztán a forradalom után, mikor egy szabadabb levegő jött,⁶ akkor átdolgoztam. Na, most közben ugye a szovjet változások, a szovjet XX. kongresszus,⁷ sőt már előbb, az azért szabadabbá tette a dolgokat, lehetett a Tanácsköztársaságról jót is írni, bár hát voltak természetesen megkötések. Nem olyan értelemben voltak megkötések, mint azt ma sokan hiszik, hogy előírták volna, hogy mit írjon az ember, nem írtak elő semmit, csak ami olyan volt, az legfeljebb nem jelent meg. Ahhoz hogy megjelenjen, be kellett tájolnia magát az embernek, hogy mit szabad írni.

Csoma Lajos

Ön sokáig hűséges maradt az 1918–19-es forradalmakhoz mint kutatási témához. Milyen akadályokkal találkozott már a Rákosi-korszak után? Hogyan ítéli meg a Tanácsköztársaság „cenzúráját” a Kádár-korszakban? Hiszen említette, hogy a Rákosi-érában voltak komoly ideológiai megkötések, amelyekhez alkalmazkodni kellett, pl. a szociáldemokrata hagyomány kriminalizálása.

Hajdu Tibor

1956 után már „divatba jött” a Tanácsköztársaság, olyan értelemben, hogy tényleg lehetett róla normálisan írni, és volt is rá igény. Tehát az történt velem, fiatal ember létemre, hogy én azon kevés szakértők egyike voltam, akit gyakran megkerestek egy „forró” témában, vagyis jó helyzetben voltam ilyen szempontból. Ültem egyszer ebben a könyvtárban [a Politikatörténeti Intézet könyvtárában – a szerk.], odajött hozzám a könyvtáros, hogy Mód Aladár⁸ professzor szeretne velem beszélni, mert hallotta, hogy én foglalkozom a Tanácsköztársasággal. Azt kérdezte, hogy mit érdemes elsősorban Kun Béla műveiből elolvasni, mert addig az tabu volt. Mire én visszakérdeztem, hogy hát az a kérdés, hogy Mód elvtárs mit olvasott. Erre azt az ügyes választ adta, hogy tekintsem úgy, mintha nem olvasott volna semmit. Valószínűleg közel is járt az igazsághoz, úgyhogy én aztán tényleg megmondtam neki, hogy mit kell Kun Bélától elolvasni. Úgyhogy tulajdonképpen akaratomon kívül igen előnyös helyzetbe kerültem. Volt egy olyan sorozat, hogy a magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, ezt érdemes megnézni, sok anyag van benne, ez egy terjedelmes valami. Ez a tanácsköztársasági kötet, összehasonlítva az előzővel, ami még a forradalom előtt készült, ez már szabadabban

készült, tehát igyekezhettünk valami értelmes dolgot csinálni. Sietni is kellett, hogy ez a negyvenedik évfordulóra megjelenjen.⁹ Aztán visszamentem levéltárosnak 6-7 évre, úgyhogy amellet dolgozgattam, de akkor én már emellet a forradalmi téma mellett kitartottam egy ideig.

Csoma Lajos

Milyen nagyobb akadályokkal találkozott a különböző korszakokban, szakmailag vagy politikailag?

Hajdu Tibor

A levéltári kutatás nem volt egyszerű, nehezen lehetett levéltárakba bejutni, és megfelelő anyagot kapni. De én mint levéltáros a rács másik oldalán álltam, sok mindenhez hozzájutottam, amihez más nem juthatott hozzá, egyrészt mert nem kapott engedélyt, másrészt meg egyszerűen nem tudta, hogy mi hol van. Én meg mint levéltáros tudtam hogy mi van, tudtam hogy hol kell egy adott anyagot megkeresni. Milyen akadályok voltak? Hát nagy akadályok voltak Sztálin életében, mert volt egy séma, egy előírt séma, aminek a betartása esetén nem lehetett semmi értelmes dolgot írni. Mert két alaptétel volt, az egyik hogy egy nagyszerű forradalom volt a Tanácsköztársaság, a másik hogy az összes vezetője áruló volt, kivéve mondjuk Szamuelyt vagy Korvint, akik időben meghaltak, tehát nekik nem kellett árulónak lenni. Nekem az adott ösztönzést, hogy kedvem legyen könyvet csinálni ebből az eredetileg tanulmánynak tervezett kutatásból, hogy a desztalinizáció, ahogy nevezik, az tulajdonképpen a XX. kongresszus előtt is megkezdődött már, csak suba alatt. Magyarországon egyrészt nem tudták, másrészt Rákosiék nem akartak róla tudomást venni. Rákosit figyelmeztette Hruscsov, hogy rehabilitálni fogják Kun Béláékát, de a Rákosi úgy tett, mintha ezt nem hallotta volna, nem adta tovább az információt. Úgyhogy itt a XX. kongresszus nagy megdöbbenést váltott ki, míg a *Szovjetunióban* azért bizonyos előkészítés folyt. Az előkészítéshez tartozott, hogy '53-ban megjelent egy szovjet párthatározat abból az alkalomból, hogy 50 évvel azelőtt alakult meg a bolsevik frakció 1903-ban. Hát ebben is voltak nagy hülyeségek, mert arról szólt a vita, hogy mikor alakult meg a bolsevik párt, 1903-ban vagy 1912-ben. Mai ismereteim szerint a bolsevik párt 1917 áprilisában alakult meg, addig egy frakciója volt a szociáldemokrata pártnak. De ebben „a nép a történelem alkotója” című dologban az volt kihangsúlyozva,

amiben meg is felelt a marxizmus, az eredeti marxizmus szellemének, hogy nem a politikusok, meg nem a vezetők a legfontosabbak, hanem a nép, a forradalmi nép, meg a munkásosztály meg a parasztság, így hát ezekre kell nézni. Ez nekem nagyon szimpatikus volt. Ez tulajdonképpen előkészület volt Sztálin deheroizálására anélkül, hogy az ő nevét leírták volna. Félig-meddig fel is fogtam, hogy mit olvasok, és ez nekem mindenesetre új impulzust adott, hogy akkor tényleg ezt kell nyomni, erről kell írni, nem pedig arról, hogy ki volt a nagyobb áruló, Kun Béla vagy Vágó Béla.¹⁰

Csoma Lajos

És később, az 1960-as vagy az 1970-es, 80-as években voltak még számottevő akadályok vagy elvárások, amik befolyásolhatták – vagy befolyásolták – a kutatói munkát?

Hajdu Tibor

Akadályok voltak, például miután rehabilitálták Kun Bélát és a többieket, akiket a Szovjetunióban kinyírtak, róluk lehetett objektíven írni, sőt egy kicsit megfordult a dolog, és nem illett róluk csúnyát írni, így az is előfordult már jóval később, 1979-ben hogy Borsányi Györgynek bevonták a könyvét.¹¹ Az is megvan, hogy miért, mert Borsányi semmi pártelleneset nem írt, csak egyszerűen úgy gondolták, például a Kun-család, hogy Kun Bélát nem szabad kritizálni. Ebben élen járt Kun Miklós, a jelenleg is működő történész. Ettől eltekintve, a kommunista vezetőkkel nem volt sok baj. Részbajok voltak, mert nem volt olyan egyszerű eltalálni a felelős személyek ízlését, de kommunistákkal olyan nagy baj nem volt. A szociáldemokratákról viszont az egész Kádár-korszakban végig nehéz volt jól írni. Na, most itt, hogy ne mutassam szebbnek magamat, mint amilyen voltam, rám is hatással volt minden, amiket róluk írtak meg róluk mondtak, és hát bennem is volt egy averzió a szociáldemokraták iránt. Ezt tulajdonképpen az '56-os forradalom oldotta fel, mert akkor a harcos kommunista elvtársak túlnyomó többsége úgy viselkedett, hogy azt kellett gondolnom, hogy hát mit akarnak ezek a szociáldemokratáktól, hát ők is megtalálták az első egerlyukat, amint szükség lett rá. Tehát ha a szociáldemokraták nem voltak elég harcosak, hát akkor ők se. Ez egy objektívebb szemléletre adott nekem alapot, de a pártvezetés nagy részében, Kádár Jánosban különösen, megvolt

az averzió a szociáldemokratákkal szemben, és ez, meg kell hogy mondjam, az én írásaimra is hatással volt. Én nem egészen fogadtam el, amit ők mondtak, de bizonyos fokig alkalmazkodni kellett, ha azt akarta az ember, hogy egy könyv meg is jelenjen. Úgyhogy végig volt egy öncenzúra az emberben.

Csoma Lajos

Ön hogyan látta akkor, és hogyan látja ma az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság viszonyát? Ebben is volt öncenzúra?

Hajdu Tibor

Ez egy érdekes alapkérdés, ami tulajdonképpen a politikától független, de sokat vitatkoztunk rajta a kollégáimmal. Nekem szinte kezdetől fogva az volt a véleményem, és ez már ebben az első könyvemben is jelentkezik, hogy itt tulajdonképpen egy forradalomról van szó, aminek különböző fázisai voltak. Illett azt írni, és én azt nagyjából magamévá is tettem, hogy a Tanácsköztársaság magasabb szintet képviselt, mint a polgári forradalom. De én mindig is úgy gondoltam, hogy ez egy forradalom volt. Egyrészt a szereplők igen nagy mértékben azonosak voltak, a nézeteik is természetesen, és a forradalom cselekvő résztvevői is ugyanazok voltak, munkások például, munkástanácsok. Másrészt pedig, ami a köztudatban forradalomnak nevezhető, tehát lövöldözés, rablás, gyűjtogatás, stb., ez tulajdonképpen 1918 novemberében történt. 1919 márciusában ilyesmi már csak minimális mértékben történt, amit egyesek úgy is fognak fel, hogy nem volt ez igazi forradalom, csak puccs, mert hát ugye még egy házat se nagyon gyűjtottak fel, hát akkor ez micsoda forradalom. Arról van szó, hogy tulajdonképpen a nép dühe is lecsillapodott már, mondjuk, december elejére, és kialakult egy olyan hatalom is, ami a dolgokat mederben tudta tartani nagyjából. Van ez az ismert szám a Tanácsköztársaságról, az úgynevezett vörös terror, ami szerintem nem volt „terror”, ha az oroszországihoz hasonlítjuk, hiszen volt ötszázvalahány áldozata, és ebből az ötszázvalahány áldozatból olyan négyszáz spontán akció következtében halt meg, nem felső utasításra. Tehát ez mutatja, hogy azért még volt ilyesmi. Tudnék példákat mondani, hogy kit öltek meg azért, mert a nép, vagy a katonák gyűlölték őket. Szóval ez mondjuk egy alapvető kérdés, hogy egy forradalom volt, vagy két forradalom, vagy, hogy a Tanácsköztársaság nem is volt forradalom...

Közvetlenül 1919 után a Horthy-korszakban egy kalap alá vették az egészet?¹²

Hajdu Tibor

A Horthy-korszakban egy nagyon érdekes megoldásra találtak. A szakirodalomban vagy a sajtóban majdnem úgy szidták a polgári forradalmat, mint a Tanácsköztársaságot, különösen Károlyi Mihályt és még néhány személyt, Linder Bélát¹³ például, de jogi szempontból nagyon is különbözően kezelték, amennyiben Károlyi Mihályt leszámítva, aki ellen indítottak egy ismeretes pert, aminek következménye a birtokának az elkobzása volt, tulajdonképpen nem számított a polgári forradalom alatti tevékenység bűncselekménynek. Még akkor sem, ha ugyanarról volt szó. Tehát például nem indult eljárás azon nemzetőrök ellen, akik jó pár száz parasztot meg leszerelt katonát, akiket másképp nem lehetett leszerelni, lelőttek. Azokat viszont, akik a Tanácsköztársaságban mint egyszerű katonák parancsot végrehajtva kivégeztek valakit, úgy kezelték mint a gyilkosokat, és ilyen büntetést is kaptak. Ugyanez vonatkozott a vezetőkre is. A Tanácsköztársaság vezetői ellen megcsinálták az úgynevezett „népbiztos pert”, amiben olyan embereket is elítéltek, mint mondjuk, a jobboldali szociáldemokratának nevezhető Haubrich József,¹⁴ aki azt mondta a perben, teljes joggal, hogy „nekem a budapesti polgárság csak hálás lehet, mert megakadályoztam a különböző terror akciókat”, de őt is elítélték, mert népbiztos volt. Ilyen a Károlyi-kormányval kapcsolatban nem volt, hogy valakit azért bíróság elé állítottak volna, mert tagja volt a Károlyi-kormánynak, sőt az is előfordult, ami ugyan extra eset volt, hogy Nagyatádi Szabó István¹⁵ tagja volt a Károlyi-, a Berinkey- és később a Bethlen-kormánynak. De hát az ő esete egy speciális eset volt. Tehát ilyen megkülönböztetés volt. Fegyelmi úton is sok embert elbocsátottak. Azt, amit a Tanácsköztársaság alatt csináltak, sokkal szigorúbban vették büntetőjogi szempontból, mint azt, ami a polgári forradalom alatt történt. Ez volt jellemző a Horthy-korszakra. A Horthy-korszaknak volt egy terrorista időszaka, nagyjából az első két év, amikor ezek a bizonyos kilengések, gyilkosságok történtek, utána egyfajta csillapodás állt elő. Egyrészt egy természetes csillapodás, mert akiknek dühöngeni valójuk volt, azok kidühöngték magukat, másrészt pedig Horthynak és Bethlennek tekintettel kellett lenni

a Nyugatra, amely a kommunisták üldözését ugyan nem kifogásolta, de a szociáldemokrata párt üldözését igen. Bizonyos konszolidáció állott be. Iskolai tankönyvekben, egyéb irodalomban azért elég kemény dolgokat írtak mindkét forradalomról. A korszaknak az egyik emblemikus, agyonreklámozott alkotása volt Tormay Cecilnek a *Bujdosó könyve*,¹⁶ ami lényegében egyenlőségjelet tesz a két forradalom közé. Más, komolyabb munkák, mondjuk Gratz Gusztávnak *A forradalmak története* című könyve¹⁷ természetesen más hangon írt a polgári forradalomról, mint a kommünről.

Csoma Lajos

És utána a Rákosi- illetve a Kádár-korszakban?

Hajdu Tibor

Volt még egy rövid korszak, a magyar történelemnek egy nem eléggé megírt korszaka; 1945 és 1948 között ugyanis valami más volt. Mert nem tudták még, hogy Sztálin mit akar, Sztálin maga se tudta még, hogy mit akar, tehát egy furcsa átmeneti állapot volt, ami a forradalmak szempontjából azt jelentette, hogy ne beszéljünk róla. A Kommunista Párt vezetősége elhatározta, hogy mivel a Horthy-korszak propagandája következtében negatív kép él az emberekben a Tanácsköztársaságról, jobb arról nem beszélni. Szinte teljesen hallgatott róla a Kommunista Párt, és amikor Böhm Vilmos megjelentette második kiadásban a saját könyvét, a *Két forradalom tüzeiben*¹⁸ címűt a forradalmakról, egyébként ő is egységnek tekintette a két forradalmat, akkor a Kommunista Párt ezért borzasztó dühös lett. Az egyik vezető ideológus, Andics Erzsébet¹⁹ egy nagy cikkben ledorongolta Böhm könyvét, ugyanakkor viszont ez a cikk volt szinte az egyetlen, ami kommunista részről legalább mondott valamit, hogy ők hogy látják a két forradalmat. Szegény Böhm azt hitte, hogy valamit enyhít a dolgon, ha a Kommunista Pártot következetesen Kun Béla pártja néven emlegeti, de hát ezzel persze nem volt sikere. Rákosiéknak nagy problémájuk volt az, hogy hazajöttek a Szovjetunióból és találkozottak a régi öreg kommunistákkal, azoknak pedig az volt az első kérdésük, hogy mi van Kun Bélával, mi történt Kun Bélával. Erre a kérdésre kínos volt válaszolni, tehát itt a hallgatás volt a jellemző. Egészen 1949-ig, a Tanácsköztársaság harmincadik évfordulójáig amikor aztán megpróbálták megfelelő kiadványokat előállítani, egy szép

nagy képes könyvet, piros vászon kötésben. A Rákosi-korszakban, akiknek a Tanácsköztársaságról kellett írni, azok borzasztó dolgokat írtak, képtelenség volt az egész, azt az ember gyomra be nem vette. A Károlyi-korszakról viszont inkább hallgattak. Inkább hallgattak vagy rosszalló dolgokat írtak, de csendesen és röviden. 1956 után jött egy nagy fordulat, ami azonban csak részben volt nagy fordulat, de lehetőség nyílt arra, hogy akik mást akarnak írni, azok mást írjanak, többé-kevésbé objektívabban írjanak. Egyrészt a fiatalok, másrészt az idősebbek közül is azok, akik kevésbé voltak dogmatikusok. A pozitív példák között említettem Mód Aladárt, aki tulajdonképpen megkezdte a polgári demokratikus forradalom rehabilitálását egy '58 őszén megjelent cikkében a *Valóság* folyóiratban „Magyar prológ” címmel. Ez volt az első ilyen rehabilitálási kísérlet, és meg kell, hogy mondjam, noha én nem tartoztam a legrosszabbak közé, azért nekem is hónapokig tartott ezt a cikket megemésztetni. Először nagyon éles fordulatnak találtam, és gondolkozni kellett hónapokig, amíg elfogadtam, hogy tulajdonképpen igaza van.

Hasonló áttörést jelentett Horváth Zoltánnak a második magyar reformnemzedékről szóló könyve,²⁰ ami az első világháború előtti haladó írókkal, gondolkodókkal foglalkozott, és bár a forradalmakról közvetlenül nem volt benne szó, miután azokkal a személyekkel foglalkozott, akik szerepet játszottak a forradalmakban, ez is bizonyos tekintetben egy rehabilitációs könyv volt. Különböző történészek működtek a hatvanas években, voltak, akik nem tudtak kilépni a szektás korábbi meggyőződésükből, mint Andics Erzsébet vagy Nemes Dezső,²¹ akikkel néha meg kellett küzdeni, és voltak, akik szabadabban írtak, de ennek azért volt egy határa. Ügyesnek kellett lenni ahhoz, hogyha az ember ezekről a dolgokról ír, akkor valahogy eltalálja, ami még megjelenhet. Nekem a Tanácsköztársaságról szóló könyvem²² volt az első olyan dolog, amit kifejezetten felszólításra írtam. Tehát nem nekem jutott eszembe, sőt egyáltalán nem jutott eszembe, hogy a Tanácsköztársaságról könyvet írjak, hanem kaptam egy felszólítást.

Eredetileg az volt a helyzet, hogy a Tanácsköztársaság az egy nagyon fontos dolog, és ezt egy vezető történésznek kell megírnia, ami én nem voltam, természetesen. Először úgy volt, hogy majd Andics Erzsébet megírja, aztán hogy majd Nemes Dezső vagy Réti László megírja. De ezek a személyek egyrészt letűntek a színről; Nemes Dezső nem tűnt le, de ő átlátta, hogy ez nehéz téma. Ő ugyan írt egy könyvet, de az esszézerű volt, és mivel közeledett az ötvenedik évforduló, engem Nemes felszólított, hogy írjak egy használható könyvet a

Tanácsköztársaságról. Nagyon kevés időm maradt erre, úgyhogy ezt a vastag könyvet olyan tíz hónap alatt írtam. Amikor Siklós András²³ kollégám megtudta, hogy erről írni fogok, azt mondta, hogy meg vagy te örülve, ezt nem lehet. Azt mondtam, hogy amit adott körülmények között meg lehet írni, azt meg lehet írni, tehát megírom azt, amit meg lehet írni, és ennél jobbat senki sem tudna írni, mert nem az a fő probléma, hogy mit nem tudunk jól, hanem hogy mit (nem) szabad. És ragaszkodtam ahhoz, hogy nem kerülök meg ismert problémákat, mint a zsidókérdés vagy a vörös terror, vagy a vallásüldözés, de hát ezekről a dolgokról azért keveset írtam, kevesebbet, mint amennyit illett volna. Annyit, amennyiről azt gondoltam, hogy még átmegy.

A hetvenes évekre ezek az akadályok már visszább szorultak, bár mint Borsányi könyve mutatja, nem volt veszélytelen téma, de az érdeklődés is mérséklődött. Valamennyire viszont nőtt az érdeklődés a polgári forradalom iránt, ennek jele volt Károlyi Mihály rehabilitálása, írásai kiadása. Miután Kádárék érezték, hogy a Kommunista Párt, illetve a kommunista múlt nem örvend túl nagy közszeretetnek, egyes vezetők felkarolták Károlyi Mihály alakját, hogy őt mégiscsak jobban lehet népszerűsíteni, mint akár Kun Bélát. Ez nem volt valami párhathározat vagy elhatározás, például Kádár János vagy Nemes Dezső semmiféle szimpátiát nem mutatott Károlyi alakja iránt, ezt volt alkalmam tapasztalni, de voltak mások, akik ezt szorgalmazták, hogy neveket mondjak Kállai Gyula,²⁴ Sík Endre.²⁵ Általában a külügyi vonal, a külügyminisztérium pártolta, már csak a külföld miatt, is Károlyi Mihály személyének előtérbe állítását. Ez a rendszerváltás után megártott neki, mert ő most úgy szerepel, mint a Kádár-korszak kedvence, amiről ő nem tehetett, de ez nem számít.

A nyolcvanas évekre az volt a jellemző elsősorban, hogy minimális érdeklődés volt a forradalmak iránt. Megjelent néhány könyv meg dokumentumkötet, akit érdekelt, annak egy alapirodalom a rendelkezésére állt, de az érdeklődés más irányba fordult. Főleg a fiatal kutatók érdeklődése fordult más irányba, tehát azt lehet mondani, hogy a nyolcvanas években nem volt fontos téma, ha nem is szorították annyira háttérbe, mint '45 után.

A rendszerváltás után, hogy mi jött, az köztudomású, egyrészt megindult egy, azt lehet mondani rágalomhadjárat, most abba nem megyek bele, hogy melyik párt vagy irányzat részéről és milyen mértékben, de mindenesetre vastagon. Inkább azt emelném ki, hogy a baloldal viszont elég mérsékelten ápolta a forradalmak emlékét, lényegében ugyanolyan okból, mint '45 és '48 között, hogy azzal

nem lehet választókat vagy híveket szerezni, hogy ecseteljük, hogy Szamuely Tibor milyen kiváló ember volt.

De hogy egyes eredményekről is szóljak. Megjelentettük Károlyi Mihály levelezését, ami egy fontos forrás szerintem, ez némi nehézségekbe ütközött, de a nehézségek áthidalhatóak voltak. A '90-es évek vége felé eszünkbe jutott Litván György²⁶ kollégámmal, hogy eljött az az idő, amikor kutatni lehet a külügyi anyagban, és lehet esetleg olyan anyagokat publikálni, mint Károlyi párizsi követsége 1947 és 1949 között. Na, de az anyag még nem levéltárban volt, hanem a Külügyminisztérium irattárában, ezért akkor, még az MDF-kormány alatt, tehát 1994 előtt elmentem a Külügyminisztériumba. Az ott működő MDF-es történész kollégák segítségével hozzájutottam az anyaghoz, még olyan anyaghoz is, ami soha nem adtak levéltárba, tehát pl. táviratkönyvekhez, amiket bizalmas anyagnak tekintettek. Ezeket ma is bizalmas anyagnak tekintik, mert nem úgy íródnak, mint ami a nyilvánosság számára emészthető. Az USA-ban még olyan szokás is van, ami talán mulatságosnak hangzik, hogy amikor publikálják a diplomáciai levelezést, azt egy kicsit átírják, nem tartalmi, hanem stiláris szempontból. Az amerikai diplomatak nem finomságukról híresek, ahol esetleg erőlyesen fejezték ki magukat egymással szemben, azt kicsit kifésülgették, ezt tudom, mert láttam eredeti iratokat is Amerikában, meg publikált iratokat is, tehát még ott is átírják. Tehát lehetőség volt, ha nem is könnyen, a Károlyi-levelezés kiadására, úgy, hogy még az MDF- vagy a Fidesz-érában is lehetett rá hivatalos pénz kapni, NKA-pénzt, mondjuk.

Csoma Lajos

És a „Közép-Európa forradalma”²⁷ c. kötet hogyan született a nyolcvanas évek végén? Nekem, ha lehet ilyet mondani, az a kedvenc könyvem, jó, átfogó, és amit fontosnak tartok, hogy az eseményeket tágabb kontextusba helyezi, világforradalmi epizódnak tekinti a magyarországi történeteket.

Hajdu Tibor

Indult a Gondolat Kiadónak egy sorozata, amit történész kollégák szerkesztettek, talán Miskolczy Ambrus,²⁸ ha jól emlékszem, és ő szólított fel engem, hogy esetleg írnék-e valamit, talán már máshogy látom a dolgokat. Én elvállaltam, főleg azért, amit nagy

hiányosságnak tartottam és tartok, nemcsak a Tanácsköztársasággal kapcsolatban, hanem az egész magyar történetírással kapcsolatban a honfoglalástól napjainkig: próbálják Magyarország történetét úgy megírni, mintha Magyarország egy szigeten feküdne, a Csendes-óceán közepén. Próbálják a magyar történelemből kiindulva megírni a magyar történelmet, ami pedig nem lehetséges, mert itt a külső hatások mindig igen nagy szerepet játszottak. És ezt nem veszik eléggé figyelembe. Itt is azt láttam problémának, hogy a Tanácsköztársaságot csak úgy látják, mint a magyar történelem eseményét, valamint a polgári forradalmat is. Ez egyrészt igaz, de hát másrészt ez része volt egy európai folyamatnak, és miután egy háborúnak tulajdonképpen befejezése, sőt, utóhatása volt, a háborúban kialakult egy közös tér, amiben mi meg az ellenség közös történelmet csináltunk, tehát ezt ebből a szempontból kell látni. Mondják azt, hogy a Tanácsköztársaság nem része a magyar történelemnek, ilyen vélemények is elhangzanak, kétségtelen hogy a Tanácsköztársaság esetében a külföldi behatás erős szerepet játszik, na de ez mindig így volt, a külföldi behatás mindig nagy szerepet játszott, csak esetleg nem emeljük ki eléggé. A Tanácsköztársaság esetében is csak annyi a különleges, hogy egyrészt kialakult egy forradalmi erőter, aminek része volt a Tanácsköztársaság, másrészt pedig a Tanácsköztársaság fennmaradásának, mondjuk, maximum 15-20%-os esélye volt, na, de ez is egy nagyobb esély volt annál, mint hogy mit tehet Magyarország egyedül Trianon ellen. Ez volt a természetes oka, hogy a katonatiszti kar 98%-a miért támogatta olyan aktívan a Tanácsköztársaságot, mert más remény nem volt. Horthy Szegeden a fehér hadseregével nem próbálta meg megtámadni a szerbeket, és igaza volt, mert semmi esélye ennek nem volt. Megölhetett volna néhány szerbet, de minek. Úgyhogy ezért írtam én ezt a könyvet, és úgy gondolom, hogy ennek ez a fő mondanivalója és tanulsága.

Csoma Lajos

Magyar nyelven ez az egyik legjobb összefoglalója a korszaknak.

Hajdu Tibor

Érvényesült valami, ami később hatolt be a tudatomba. A '70-es években sokat vitatkoztunk szlovák kollégákkal, és ők részben az akkori gondolkodásukkal, részben visszanyúlva Masaryk történe-

lemszemléletéhez, azt nyomták, hogy a forradalom fogalmát nem kell leszűkíteni a szociális forradalomra, mert egy nemzeti szabadságharc is lehet forradalom. Felállítottak egy olyan tézist, hogy az első világháború után azokban az országokban, ahol a nemzeti forradalom sikeres volt, mint Lengyelországban vagy Csehszlovákiában, ott a szociális forradalom háttérbe szorult. Ahol a nemzeti törekvések abszolút sikertelenek voltak, mint Magyarországon vagy Ausztriában, ott viszont a szociális forradalom került előtérbe, és ebben van igazság, és ennél a könyvnl én ezt tekintetbe is vettem.

Csoma Lajos

Miközben ma a hivatalos média és történetírás (megint) mindent megtesz azért, hogy a Tanácsköztársaság történetét kriminalizálja, Ön hogyan értékeli 1918–1919-et?

Hajdu Tibor

Én azt gondolom, hogy jelentős eseménye volt a magyar történelemnek, pozitív eseménye volt, túlzásaitól eltekintve. De túlzásai a Rákóczi-szabadságharcnak is voltak, nem beszélve, mondjuk, a Dózsa-felkelésről, hogy annak milyen túlzásai voltak. Egy igazi forradalomnak mindig vannak túlzásai, mert egy igazi forradalomban a nép játssza a vezető szerepet, a nép elszabadul, hogy úgy mondjam, és nem mindig a politikusok fejével gondolkodik. Én ezt egy pozitív időszaknak látom, ugyanakkor értelmesen megközelíteni csak úgy lehet, ha történelmi összefüggéseiben nézzük a forradalmi folyamatot. Egyrészt nemzetközi összefüggésben, másrészt pedig figyelembe véve azt, hogy Trianon árnyéka, hogy úgy mondjam, már rávetődik a forradalmakra, noha még a trianoni békét később kellett aláírni, már akkor azért sejteni lehetett, hogy nagy baj van. A világháborúval is kevésbé foglalkoztunk abból a szempontból, hogy a háborúnak van egy pszichológiai hatásuk, egy szóval mondva, hogy a vadállat előtér az emberből, és aztán nehéz a vadállatot visszazavarni a ketrecbe. Nem véletlen, hogy katonák, katonatisztek mind a forradalomban, mind az ellenforradalomban kitüntetett szerepet játszottak. Sok ember örült annak, hogy vége lett a háborúnak, mások viszont szívesen gyilkolástak volna tovább.

Van esetleg olyan terület 1918–1919 kapcsán, ami nincs még kéliképpen feltárva?

Hajdu Tibor

Van, nagyon is van olyan terület, persze. Egyrészt a Tanácsköztársaság vörös háborújáról elég sokat írtunk, de nem elég szakszerűen. Például nem tudok róla, hogy valaki megsámolta volna, hogy hány halottja meg sebesültje volt ennek a háborúnak, ami pedig egy komoly hadtörténetnél alapvető dolog, és az első világháborúnál igyekszik mindenki kimutatni, még ha ez nem is egyszerű.

Az agrárkérdésről írtak ugyan sokat, de alaposan feldolgozva az sincs. Nem tudjuk, hogy a valóságban a szocializálás hogy nézett ki, konkrét helyekre lebontva, ez nincs elég alaposan feldolgozva. Biztos, hogy valamennyi földet osztottak a Tanácsköztársaság alatt is, volt egy bizalmas körrendelet, hogyha nagyon muszáj, ha az emberek nagyon követelik, akkor valami földet azért osszanak, de hogy ez milyen mértékben történt meg, azt senki fel nem dolgozta. Lehetne egy pár jó életrajz, mert kevés jó életrajz született. Aztán a mindennapi élet, ami ma egy fő irányzata a történettudománynak, a mindennapi élet leírása, erre inkább csak szépirodalom van. Van jó szépirodalom erre, már a Horthy-korszakban is megjelent nagyon jó szépirodalom, ami bemutatta a forradalom életét, ott van például Illyés Gyulának a *Kora tavasz* című regénye, ami a tudományos történetírás előtt járt több évtizeddel, mert ő megírta, hogy mi volt, tulajdonképpen rokonszenven, mert hát ő is benne volt. Vagy Kassáknak a könyve²⁹ nagyon jó.

A könyvemben igyekeztem érzékeltetni, hogy nagy irodalma van a témának, de nincs egy kifejezetten szociográfiai jellegű feldolgozás. Vannak még kortárs visszaemlékezések, melyek egyoldalúak, de abban sok helyen nagyon benne van, hogy egy-egy faluban mennyire más történt, mint amit a központi rendeletek előírtak.

A kulturális életről sokat írtak, de nem eleget, arról is sok mindent lehetne még írni. Volna mit csinálni. Megjelent egyetlen könyv az ipar kérdéseiről egy, azóta Norvégiába távozott kollégánk tollából,³⁰ ami egy érdekes dolog. Akkor én ezt megvitattam vele, mert azt fejtette ki, hogy normális termelés úgy, hogy a munkástanácsok mindenbe belebeszélnek, nem lehetséges. Mondtam neki, hogy egyrészt igaza van, hogy rengeteg bajt okoztak a munkástanácsok például a túlzott

szocializálás területén, hogy minden kócerájt szocializáltak, aminek gazdasági szempontból nem volt értelme, de ezt a munkástanácsok meg maga a munkásság csinálta. Mondtam neki, hogy az igaz, hogy ez nem az optimális termelési mód, de ahol a munkástanácsoknak nincs beleszólásuk, az meg nem szocializmus, mi abban a szocializmus? A Kádár-korszakban nem volt a munkásságnak különösebb beleszólása a termelés irányításába, de hát ez fel is teszi a jogos kérdést, hogy mi volt ebben a szocializmus?

Csoma Lajos

A munkástanácsok működéséről, arról, hogy az egyes gyárakban a munkástanácsok mit is csináltak, honnan lehet tudni?

Hajdu Tibor

Vannak források, egyrészt nagyon jók erre a peranyagok. Azok főleg a fővárosi levéltárban találhatók, meg hát persze vidéken. A peranyagok nagyon jók, mert apróságokból is pert csináltak, bíróság elé állítottak embereket, akik tulajdonképpen nem csináltak semmi különöset. A peranyagok nagyon jók, már a középkor történetére nézve is, óriásiak a peranyagok, mert soha máshol nem rágódtak annyit apró részleteken, mint a bírósági tárgyalásokon. Ezek a Tanácsköztársaság-ellenes perek sincsenek eléggé feldolgozva.

Csoma Lajos

Sinkó Erviné talán az egyik legjobb Tanácsköztársasággal foglalkozó regény,³¹ jól gondolom?

Hajdu Tibor

Irodalmi szempontból feltétlenül jó, érdekességnek is jó, de Sinkónál tekintetbe kell venni, hogy ő a Kun Béla imádói közé tartozott, tehát egy kicsit elfogult. Tehát jó, főleg a folytatása, az *Egy regény regénye*, na, hát, abban szép dolgok vannak megírva. Jónak tartom Sinkót, Sinkónál jobbnak csak a Kassákot tartom, szerintem a legjobb, amit a Tanácsköztársaságról szépirodalmat írtak, az biztosan Kassák. Bár Kassáknak is megvannak a maga sajátosságai meg szimpátiái meg antipátiái, mert ő például nem szerette Kun Bélát, másokat szeretett,

Korvin Ottót szerette. Van irodalom. Az ellenforradalmi irodalomnak is vannak érdekes, színvonalasabb dolgai. Volt egy Laczkó Géza nevű író, akinek van egy regényszerűen feldolgozott, de memoárnak tekinthető könyve a forradalmakról,³² amiben ő némi rosszindulattal ír a forradalmakról, de nem úgy, mint a hivatalos irodalom. Kifogásolja, hogy a munkásságnak milyen jó volt az élelmezése, mindenféle libákat kaptak, és ez neki nem tetszett. Ez lett volna a Tanácsköztársaság legnagyobb hibája! Érdekes könyv, hogy polgári szemmel hogy látja. Vagy például volt egy Szántó György nevű, közepesen jó író, akinek van egy visszaemlékezése a háborús meg a háború utáni évekről, *Fekete éveim*,³³ azért fekete éveim, mert egy időben vak volt, de meggyógyították, aki polgári szemmel, de nem ellenségesen néz a forradalmakra. Nála van egy olyan epizód, hogy felkereste egy barátját, aki népbiztos volt, nem emlékszem már a népbiztos nevére, felkereste, mert azzal a gondolattal foglalkozott, hogy ő mint tartalékos tiszt beáll a Vörös Hadseregbe. Ez a Hungária szállóban volt, az úgynevezett Szovjet Házban, amikor belépett az ajtón Cserny József,³⁴ köszönt a népbiztosnak, rajta végignézett, és azt kérdezte a népbiztostól, hogy ki ez a burzsuj? Ezek után ő mégse lépett be a Vörös Hadseregbe. Tehát a szépirodalomban is vannak érdekes dolgok. Móra Ferencnek kevés, de nagyon érdekes dolga van, ő aktív szereplője is volt a forradalmaknak.

A vidéki sajtó is olyan, ami részben fel van dolgozva, de csak részben. A szegedi lapok nagyon érdekesek, a nagyváradai lapok is érdekesek, Nagyváradon nagy sajtó volt, több napilap jelent meg, színvonalas napilap. Volt egy esetem, csak hogy a szakma nehézségeit ecseteljem. Egyszer voltam kutatni Romániában néhány hétig. Nem volt egy kellemes dolog, a hatvanas évek elején, de kaptam egy lehetőséget csere alapon. Bukarestben is voltam az ottani párttörténeti intézetben, és aztán elmentem Kolozsvárra és Nagyváradra. Nagyváradon volt anyag, mindenféle anyag, többek között sajtóanyag. Én kerestem a nagyváradai napilapokat, de a könyvtárban mondták, hogy sajnos nem szerepel a katalógusban, és erre a szobában tartózkodó román takarítónő megszólalt, természetesen románul, hogy van egy szoba itt és itt, és ott mindenféle magyar nyelvű újságok hevernek a földön. Megnézték ezt a szobát és ott voltak a forradalom alatti magyar újságoknak a példányai. Megkértem őket hogy egy-két forradalom alatti újságból csináljanak nekem fotókat. Akkor még nem volt olyan fejlett az informatika, fotókat lehetett csinálni, meg is ígérték, majd nem történt semmi.

Két évre rá a bukaresti párttörténeti intézet igazgatóhelyettese, aki egyébként egy tábornok volt, ahogy Romániához illik, elolvasta a *Határban a halál kaszál* című kiadványt, Prónay naplóját.³⁵ Ebből a szerkesztők bizonyos dolgokat kihagytak, nem azért, mintha ennek valami különös oka lett volna, hanem mert a Prónay terjengősen írt, sok mindent leírt kétszer, sok mindent rövidítettek rajta, de minden különösebb szándék nélkül. Ez a tábornok írt nekünk, itt dolgoztam akkor a Párttörténeti Intézetben, hogy szeretne fotókat kapni a Prónay-napló kihagyott részeiből. Az első gondolatom az volt, hogy megírom neki, hogy azokban nincs semmi különös, de ismerve a román kollégákat, gondoltam, hogy ő ezt úgysem hiszi el nekem. Ápoljuk a román–magyar barátságot, mibe kerül, lefotóztattam és elküldtem neki a Prónay-naplóból kihagyott részeket. Néhány héttel később megkaptam a két évvel azelőtti anyagot, minden különösebb kommentár nélkül. Vannak még külföldön megnézhető anyagok.

Csoma Lajos

Köszönöm a beszélgetést!

Jegyzetek

- ¹ Hajdu Tibor, *A magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969.
- ² Lásd ehhez György László tanulmányát: Észrevételek a Horthy-rendszer historiográfiájáról. *Eszmélet*, 114. sz. (2017. nyár), 155–169.
- ³ Réti László (1908–1992) történész, 1948–1957 között a *Munkásmozgalmi* (később *Párttörténeti*) *Intézet*, majd az Új Magyar Központi Levéltár igazgatója.
- ⁴ Hajdu Tibor első könyvéről van szó: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1958.
- ⁵ Természetesen lehet ma kritikával viszonyulni az akkori „indoktrinációhoz”, de ezt a második világháború szörnyű tapasztalatainak a fényében (is) értékelhetjük. Lásd ehhez Ferge Zuzsa: *Nem cserélek elveket. Életút-beszélgetések*. Készítette: Weiler Katalin. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016.
- ⁶ A hruscsovi „olvasás” egész Kelet-Európában érezte hatását. A desztalinizáció Kun Béla alakjának újraértékeléséhez is hozzájárult.
- ⁷ 1956 februárjában itt hangzik el Hruscsov híres beszéde, amelyben leleplezte Sztálin bűneit.
- ⁸ Mód Aladár (1908–1973) egyetemi tanár, a marxista történetírás egyik központi alakja.
- ⁹ Hajdu Tibor: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1958.

- ¹⁰ Vágó Béla (1881–1939), a Tanácsköztársaság népbiztosa, később a sztálini koncepciók perék áldozata.
- ¹¹ Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979/1990. Az első kiadást kivonták a könyvterjesztésből, és csak kutatók kaphattak a raktáron lévő példányokból.
- ¹² A baloldal kriminalizálásához lásd György László: i. m.
- ¹³ Linder Béla (1876–1962), a Károlyi kormány minisztere. A jobboldali mitológia hozzá köti a hadsereg leszerelését, de valójában a hadsereg önmagát szerelte le, a katonák egyszerűen hazamentek.
- ¹⁴ Haubrich József (1883–1938), szociáldemokrata politikus, a Tanácsköztársaság népbiztosa.
- ¹⁵ Nagyatádi Szabó István (1863–1924) parasztpárti politikus, a közép- és kisbirtokosok érdekeinek képviselője.
- ¹⁶ Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Feljegyzések 1918–1919-ből. Budapest, 1925.
- ¹⁷ Gratz Gusztáv: *Forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*. Budapest, 1935.
- ¹⁸ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Első megjelenés: München, 1923.
- ¹⁹ Andics Erzsébet (1902–1986) történész, akadémikus, tanszékvezető, tudományos és politikai vezető posztok betöltője, a marxista-leninista ideológia egyik fő képviselője a történettudományban.
- ²⁰ Horváth Zoltán (1900–1967) író, történész, politikus. Az említett könyv: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896–1914*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1961.
- ²¹ Nemes Dezső (1908–1985) történész, akadémikus. Vezető beosztásokban dolgozott, 1959-től az MSZMP Politikai Bizottságának tagja.
- ²² Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969.
- ²³ Siklós András (1922–1994), történész, egyetemi tanár.
- ²⁴ Kállai Gyula (1910–1996), a Kádár-korszakban vezető beosztású politikus.
- ²⁵ Sík Endre (1891–1978) vezető beosztású politikus, diplomata
- ²⁶ Litván György (1929–2006) történész. 1956-os tevékenységéért bebörtönözték.
- ²⁷ Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989.
- ²⁸ Miskolczy Ambrus (1947–) történész.
- ²⁹ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Első kiadás: Budapest, 1932.
- ³⁰ Péteri György: *A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1979.
- ³¹ Sinkó Ervin: *Optimisták*, illetve *Egy regény regénye*.
- ³² Laczkó Géza: *Szent Iván tüze*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T., 1932.
- ³³ Szántó György: *Fekete éveim*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1935.
- ³⁴ Cserny József (1892–1919) a Tanácsköztársaság öntörvényű különítményparancsnoka
- ³⁵ Prónay Pál: *A határban a Halál kaszál*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963.